

AGNIESZKA SMOŁUCHA-SŁADKOWSKA

<https://orcid.org/0000-0001-5765-5567>

Muzeum Narodowe w Krakowie

OFFERTA KRÓLEWSKA. O NIEZNANEJ DOTĄD FUNKCJI STU DUKATÓW KORONNYCH ZYGMUNTA III WAZY

Abstrakt: 100 dukatów koronnych Zygmunta III Wazy to chronologicznie pierwsza moneta tej wartości w Europie. Wybita w mennicy bydgoskiej w 1621 r. stemplami przygotowanymi przez wybitnego artystę medaliera Samuela Ammona, uznawana jest za jedną z najbardziej wyjątkowych monet historycznych. Niniejszy artykuł dowodzi, że jedną z wtórnych funkcji monety stanowiło jej ofiarowywanie w czasie mszy koronacyjnych przez kolejnych królów polskich.

Słowa kluczowe: koronacja, 100 dukatów koronnych, Zygmunt III Waza, *offerta*, liturgia.

Abstract: The 100-ducats coin issued under King Zygmunt III Vasa represents the earliest example of a coin of this denomination in Europe. Minted at Bydgoszcz in 1621 using dies produced by the distinguished artist-medallist Samuel Ammon, it is widely regarded as one of the most remarkable historical coins. This article argues that one of the coins' secondary functions was to serve as an offering by successive Polish monarchs during their coronation masses.

Keywords: coronation, 100-ducats coin, Zygmunt III Vasa, *offerta*, liturgy.

Sto dukatów koronnych Zygmunta III Wazy (il. 1) to jedna z najsłynniejszych polskich monet¹. Zajmuje istotne miejsce w wielu polskich i światowych zbiorach, a gdy tylko pojawia się na rynku antykwarycznym,

¹ Na temat studukatówki przede wszystkim: M. Gumowski, *Medale Zygmunta III*, Kraków 1924, s. 94–97 (nr 79); idem, *Samuel Ammon – medalier gdański XVII w.*, „Studia Pomorskie” 2, 1957, s. 264–268; M. Stahr, *Medale Wazów w Polsce 1587–1668*, Wrocław 1990, s. 81–83 i kat. 24, s. 227; J. Dutkowski, *Złoto czasów dynastii Wazów*, t. 1, Gdańsk 2015, s. 115–127; D. Jasek, *Studukatówka bydgoska 1621 Zygmunta III Wazy*, Warszawa 2018 (wyd. 1), Kraków 2021 (wyd. 2); idem, *Złote, srebrne, pełnej wagi oraz frakcje. Jak wyglądała emisja monet stemplami studukatówki?*, „Numizmatyk Krakowski” 2021, 4 (388), s. 11–17.

budzi najwyższe emocje kolekcjonerskie². Studukatówka została wybita w 1621 r.³ w mennicy bydgoskiej⁴. Twórcą jej stempli był jeden z najznakomitszych artystów medalierów XVII w., Samuel Ammon (1591 – 27 III 1622)⁵, aktywny w mennicy gdańskiej i bydgoskiej, znany jako autor stempli do monet, donatyw⁶ i medali, a także złotnik⁷.

Sto dukatów koronnych, moneta docelowo o wadze 350 g (1 dukat = około 3,5 g) i średnicy około 7 cm, to najwcześniejsza i najbardziej spektakularna moneta studukatowa wybita w Europie. Jej stemplami bito

² W 2025 r. znakomicie wybity egzemplarz studukatówki został sprzedany w domu aukcyjnym Oslo Myntgalleri (Aukcja 40, Lot 499) za kwotę około 7 mln zł (bez opłat aukcyjnych).

³ Rok 1621 pojawia się w rysunku monety pięciokrotnie, trzykrotnie na awersie i dwukrotnie na rewersie.

⁴ M. Gumowski, *Medale Zygmunta III*, s. 96.

⁵ Na temat stempli studukatówki (wyróżnia się dwie pary stempli) przede wszystkim D. Jasek, *Studukatówka bydgoska* [2021], s. 24–30; idem, *Złote, srebrne*, s. 11–17. Warto dodać, że za projektanta niektórych stempli dzieł Ammona uważany jest malarz gdański Hermann Han na podstawie wzmianki źródłowej z 1617 r. o wypłacie 10 grzywien „za sporządzenie projektu stempli do portugała” oraz dodatkowych sygnatur (AVHh / EVHH) na niektórych dziełach Ammona. Sygnatury te zostały zinterpretowane przez Jacka Tylickiego jako „A[bgerissen] V[on] H[ermann] h[an]” / „Entworfen von Hermann Han”. Identyfikację tę przyjęli niektórzy badacze. Tylicki zasugerował, że także stemple studukatówki mogły zostać zaprojektowane przez Hana, J. Tylicki, *O historii sztuki i numizmatyce, czyli kto projektował niektóre donatywy gdańskie Zygmunta III*, „Biuletyn Numizmatyczny” 353, 2009, 1, s. 27–38. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że Ammon przygotowywał swoje modele w wosku, same stemple rytował zapewne własnoręcznie, jednak korzystał też z pomocy współpracowników (zob. analizę inwentarza spisane po śmierci medaliera: A.R. Chodyński, *Artystyczna spuścizna po medalierze gdańskim Samuelu Ammonie (Ammanie) 1591–1622*, „Biuletyn Historii Sztuki” 41, 1979, 2, s. 187–193). Nie można więc wykluczyć, że wstępne (rysunkowe) projekty przygotowywał Han.

⁶ Donatywy to specyficzny typ numizmatów, który pojawił się w Polsce w XVI w. Miały one charakter darów (od *donum*, łac. „dar”) dla króla, składanych w czasie oficjalnych wizyt przez bogate miasta, przede wszystkim Gdańsk, Toruń i Elbląg. Na temat donatyw A. Smołucha-Sładkowska, *Na wagę złota. Wagi polskich złotych medali i żetonów w XVI i XVII wieku*, w: *Nie wszystko złoto... Materiały z konferencji popularyzatorskiej NBP*, red. D. Jasek, D. Malarczyk, Kraków 2024, s. 152–156; K. Stecki, *Donatywy polskie*, „Biuletyn Numizmatyczny” 1970, 53–54, s. 81–86; J. Reyman, *Donatywy polskie*, w: *VI Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli. Złota moneta w Polsce, 17–18 listopada 1977*, Nowa Sól 1980, s. 45–49; J. Strzałkowski, *Unikalna odbitka w srebrze najpiękniejszego polskiego „numizmata” z 1614 r. i nowe spojrzenie na donatywy*, „Gdańskie Zeszyty Numizmatyczne” 1999, 41, s. 3–16.

⁷ Sygnatura Ammona – SA – pojawia się na monecie trzykrotnie (raz na awersie i dwa razy na rewersie). Na temat Ammona M. Gumowski, *Studia nad gdańską sztuką medalierską XVII w.*, Kraków 1925, s. 9–12; idem, *Samuel Ammon – medalier gdański*, s. 230–279; M. Stahr, op. cit., s. 74–83; A.R. Chodyński, op. cit., s. 187–193.

1. Samuel Ammon, sto dukatów koronnych Zygmunta III Wazy, mennica Bydgoszcz, 1621, z kolekcji Emeryka Hutten-Czapskiego, Muzeum Narodowe w Krakowie, inw. MNK VII-P-3415.

jednak monety zarówno w złocie, jak i w srebrze, w różnych wagach⁸. Odbitki w złocie znane są w wagach 100, 90, 80, 70, 60, 50 i 30 dukatów (informacja o wartości czasem pojawia się na rancie), a w srebrze – w wagach 6, 5, 4 i 3,5 talara⁹. Wciąż nie ma pewności co do pierwotnej funkcji tej wyjątkowej monety wielodukatowej. Marian Gumowski, traktując studukatówkę jako medal, pisał: „nie wiemy [–] zupełnie w jakim celu medal ten został wybity”¹⁰. Dotychczas zwracano przede wszystkim uwagę na jej potencjalną (i bardzo prawdopodobną) rolę tezauryzacyjną, jak również próbowano szukać związków jej wybicia z bitwą chocimską (choć na monecie nie ma żadnego nawiązania do tego zwycięstwa) i uważano za medal/monetę o charakterze nagrodowym¹¹. Kilka znanych jej egzemplarzy pochodzi ze starych kolekcji magnackich. Przypuszcza

⁸ M. Gumowski, *Medale Zygmunta III*, s. 95–96; J. Dutkowski, op. cit., nr 93–100; oraz informacje o wszystkich znanych obecnie egzemplarzach w drugim wydaniu publikacji Dariusza Jaska (op. cit. [2021]).

⁹ Jak ostatnio ustalił Jasek, znane egzemplarze czterdziestodukatowe są bite innymi stemplami (tzw. BB), F. Siarczyński, *Obraz wieku panowania Zygmunta III króla polskiego i szwedzkiego, czyli obraz stanu, narodu i kraju*, t. 2, Poznań 1858, s. 133; M. Gumowski, *Medale Zygmunta III*, s. 94–97; idem, *Samuel Ammon – medalier gdański*, s. 267; M. Stahr, op. cit., s. 82–83; przede wszystkim D. Jasek, *Studukatówka bydgoska* [2021], s. 15–18; idem, *Złote, srebrne*, s. 11–17.

¹⁰ M. Gumowski, *Medale Zygmunta III*, s. 94–97.

¹¹ Podstawę dla wiązania studukatówki z bitwą chocimską dał Jan Albertrandi (1731–1808) w opisie egzemplarza z kolekcji króla Stanisława Augusta Poniatowskiego.

się, że moneta mogła pełnić także realną funkcję handlową, gdyż większość znanych egzemplarzy ma widoczne ślady obiegu¹².

Na wiosnę 1621 r. udokumentowana została audyencja Ammona u Zygmunta III na zamku w Warszawie¹³. Zgodnie z relacją Filipa Lockena, rezydenta gdańskiego na dworze warszawskim, w czasie wizyty król chwalił umiejętności artysty, obdarował go złotym łańcuchem i proponował mu miejsce na swoim dworze, ten jednak propozycję odrzucił, gdyż (jak pisał rezydent) „nie odpowiadało mu ani życie dworskie, ani długie czekanie na audiencję”¹⁴. Król miał wówczas złożyć u niego kilka zamówień, m.in. na pieczęcie koronne¹⁵. Z uwagi na tę wizytę niektórzy późniejsi badacze sugerowali, że studukatówka mogła powstać w celu zaprezentowania władcy umiejętności przez artystę¹⁶ lub też odwrotnie — na zamówienie królewskie będące efektem wizyty.

Można przypuszczać, że ten najwyższej klasy artystycznej, a także unikatowy na tle ówczesnych systemów monetarnych numizmat odgrywał wiele ról w sferze propagandowej dworu królewskiego. Niniejszy artykuł jest wynikiem odkrycia przeze mnie jednej z funkcji tej wyjątkowej monety i równocześnie jedynej mającej potwierdzenie w źródłach — składania jej w akcie ofiary, przede wszystkim podczas mszy koronacyjnej, przez kolejnych królów polskich w XVII w.¹⁷

Składanie ofiary pieniężnej przez władcę odbywało się w czasie każdej mszy, w której uczestniczył. Sam akt jak i jego korzenie znakomicie tłumaczy siedemnastowieczne źródło — *Diariusz* spisany przez Giovanniego Paola Mucantego, papieskiego mistrza ceremonii, pełniącego rolę towarzysza i sekretarza legata papieskiego, kard. Enrica Caetaniego (1550–1599), podczas jego poselstwa do Królestwa Polskiego w latach 1596–1597. Dziennik ten, ze względu na rolę Mucantego na dworze

¹² Na ten temat D. Jasek, *Studukatówka bydgoska* [2021], s. 16–18.

¹³ M. Gumowski, *Samuel Ammon — medalier gdański*, s. 235–236; A.R. Chodyński, op. cit., s. 187.

¹⁴ M. Gumowski, *Samuel Ammon — medalier gdański*, s. 236.

¹⁵ Nie znamy żadnej pieczęci autorstwa Ammona, jednak w inwentarzu spisany po jego śmierci 27 marca 1622 r. wymieniane są przygotowawcze modele woskowe wykonane przez jego współpracowników, Hansa Schinfera i Punga, A.R. Chodyński, op. cit., s. 189.

¹⁶ Tak przypuszczał Gumowski, uznając za zleceniodawcę Jakuba Jacobsona van Emden, kierownika mennicy bydgoskiej, którego inicjały IIVE znajdują się na monecie, M. Gumowski, *Samuel Ammon — medalier gdański*, s. 266–267.

¹⁷ Omawianą tutaj funkcję studukatówki pierwszy raz przywołałam w referacie „Złoto w rękach królewskich a kontekst koronacyjny (XVI–XVII w.)”, wygłoszonym na II Konferencji Naukowej „Numizmatyka w archiwaliach i starych drukach” w Muzeum Narodowym w Krakowie (5–6 VI 2025).

papieskim, zawiera szczegółowe opisy uroczystości religijnych i świeckich, w których uczestniczył¹⁸.

29 września 1596 r. Mucante wraz z kardynałem i królem brał udział we mszy św. w Kolegiacie św. Jana Chrzciciela w Warszawie¹⁹. Podczas liturgii król Zygmunt III złożył ofiarę, której opis przytaczam jako podstawę dalszych rozważań.

Po tym jak celebrans odmówił modlitwę *Oremus* przed ofiarowaniem (*offertorium*), król opuścił swoje krzesło i w towarzystwie nuncjusza udał się do ołtarza, gdzie po stronie Lekcji (*nel corno dell'Epistola*) rozłożona była czarna tkanina i umieszczona na niej specjalna poduszka na schodach ołtarza. [–] król wyjął z rąk swojego skarbnika papierowy zwitek²⁰ z kilkoma pieniżkami (*cartuccia con alcuni denari*²¹) wewnątrz i rzucił na wspomnianą tkaninę, został on następnie przeniesiony na ołtarz przez subdiakona. [–] Mówią, że taką ofiarę król zawsze składa gdy uczestniczy w mszy śpiewanej, co zwyczajowo wypadało w każdą niedzielę oraz w święta nakazane. Zazwyczaj ofiarowuje floren, a czasami więcej, w zależności od uznania, która to oferta jest później rozdzielana między księży kościoła. Ceremonii tej, znanej w Kościele Bożym niemniej jednak antycznej, nie obserwuje się już powszechnie, a znana jest z Giovanniego Beletta *Rationale divinatorum officiorum* z rozdziału 17. Stąd mniemam, że ludzie ci są od czasów antycznych bardzo pobożni i dlatego też zachowują jeszcze wiele dobrych antycznych ceremonii, które u nas [–] wyszły z użycia²².

¹⁸ Prace nad odpisami diariusza, jego tłumaczeniem i analizą historyczną prowadzi obecnie Janusz Smołucha. Na temat *Diariusza* i jego kopii *Itinerario in Polonia del 1596 di Giovanni Mucante cerimoniere pontificio*, red. J.W. Woś, Roma 1981; na temat legacji J. Smołucha, *Legacja kardynała Enrica Caetanego do Rzeczypospolitej w latach 1596–1597 w świetle instrukcji generalnych z czasów pontyfikatu papieża Klemensa VIII*, w: *Sztuka roztropności. Dyplomacja Stolicy Apostolskiej wobec Rzeczypospolitej, Europy i świata w epoce nowożytnej i XX wieku. Zbiór studiów*, red. K. Ożóg, R. Skowron, Kraków 2020, s. 91–105.

¹⁹ *I due soggiorni del card. E. Caetani a Varsavia (1596–1597)*, red. J.W. Woś, Firenze 1982, s. 39–40; J. Smołucha, *Rola podarunków i nagród w misji dyplomatycznej kardynała Enrica Caetanego do Królestwa Polskiego w latach 1596–1597*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum” 31, 2025, 1, s. 222–223.

²⁰ Monety zawinięte w biały papier wrzucił też do misy na *offertorium* podskarbi królewski w imieniu Jana Kazimierza w czasie mszy żałobnej Władysława IV, S. Ochman, *Koronacja Jana Kazimierza w roku 1649*, OIRP 28, 1983, s. 149; J. Żukowski, *Żądza chwały. Władysław IV Waza w ikonografii performatywnej*, Warszawa 2018, s. 432.

²¹ W innych miejscach *Diariusza* Mucante używa słowa *denari* dla ogólnego określenia „monet” / „pieniędzy”, nie ma tu więc mowy o konkretnym nominale.

²² Tłumaczenie A. Smołucha-Sładkowska za kopią *Diariusza* z Biblioteki Watykańskiej: G.P. Mucante, *Itinerario overo relation in forma di Diario di tutte le cose occorse specialmente in materia di cerimonie tano nel viaggio come in Cracovia et in Versovia all Illustrissimo et Reverendissimo Henrico Cardinal Caetano Legato Apostolico al Serenissimo Re et Regno di*

Opis złożenia przez króla ofiary jest bardzo szczegółowy. Zgodnie z wiedzą Mucantego akt ten miał nawiązywać do zalecenia znajdującego się w rozdziale 17 *Rationale divinorum officiorum* Jeana Beletha (około 1135–1182), często wydawanego łącznie z *Rationale Divinorum Officiorum* Guillaume’a Duranda (około 1230–1296). Rozdział 17 tekstu Beletha, „De oblationibus et donationibus”, do którego odwołał się Mucante, nie mówi o ofiarach składanych przez władcę, a wyłącznie ogólnie o powinności składania ofiar przez chrześcijan w najważniejsze święta w roku (Narodzenie Pańskie, Wielkanoc, Pięćdziesiątnica i Wszystkich Świętych) „według miary swoich środków” („juxta modum suarum facultatum”)²³. Z kolei powszechnie znany *Racjonał* Duranda konkretnie określa moment składania ofiary przez lud, które następuje w czasie mszy po słowach *Oremus* (podczas modlitwy śpiewanej)²⁴. Jak dowiadujemy się z zapisu Mucantego, tradycyjną ofiarą królewską miał być 1 floren (= aureus, dukat, tj. złota moneta o wadze 3,5 g), pod koniec XVI w. osiągająca niewielką wartość nabywczą jak na możliwości królewskie, była to więc ofiara symboliczna²⁵. Zapewne dlatego właśnie kronikarz czuł się w obowiązku dodania, że król „ofiarowuje floren, a czasami więcej, w zależności od uznania”²⁶.

Polonia, Biblioteca Apostolica Vaticana (dalej: BAV), Barb. lat. 5189, f. 109v–110r: „Dopo che il celebrante hebbe detto oremus avanti L’offertorio, il Re si parti dalla sua sedia, et accompagnato da mons[ignor] Nuntio andò all’Altare, dove nel corno della epi’la (= Epistola) essendo disteso un panno nero et un cucino sopra li scalini del Altare S.m^{ta} s’inginocchiò, et baciò la croce, che gli offerse il pred.^o (= predetto) Vicecancelliere, et poi pigliando il Re dalle mani del suo Tesoriere una cartuccia con alcⁱ (= alcuni) denari dentro, la butto in terra soprad^o (=detto) panno, quale poi fù posta sopra l’altare dal Subd.^o (= Subdiacono). Fatto questo, tornò alla sua sedia, et il nuntio al luogo suo. Questa offerta, dicono che sempre la fà il Re ogni volta ch’assiste alla messa cantata, il che ordinariam.^{te} (= ordinariamente) suol fare ogni Domenica, et ogni festa commandata, et per ordinario offerisce un fiorino per volta, et alcune volte più, secondo che gli pare, qual’offerta si divide poi tra li preti della Chiesa. Questa cerim^a (= cerimonia) se ben nella Chiesa di Dio non si osserva più universalment^e (= universalmente) per tutto, e nondimeno antica, come si cava da Gio: Beleteo nel Suo Rationale Divinor. officiorum al cap. 17. et di qua io raccolgo, che quei Popoli sono stati ab antiquo molto devoti, poi che conservano anc^a (= ancora) molte buone cerimonie antique, che tra di noi, per qualch’altro degno respecto sono andate in dissuetudine”. Por. *I due soggiorni*, s. 39–40.

²³ J. Beletho, *Rationale Divinorum Officiorum*, w: G. Durand, *Rationale Divinorum Officiorum*, Neapoli 1859, s. 780.

²⁴ G. Durand, op. cit., s. 214 (ks. IV, rozdz. XXVII).

²⁵ Taką kwotę, jako standardową wartość składanej przez króla ofiary, potwierdzają rachunki królewskie, wyższe kwoty pojawiają się przy okazji ważniejszych świąt, np. A. Nalewajek, *Praktyki religijne króla Jana Olbrachta w świetle rachunków nadwornych*, „Saeculum Christianum” 27, 2020, 1, s. 89–90.

²⁶ Zobacz wyżej w tekście głównym.

Szczególne, symboliczne, znaczenie ofiary odnotowywano także w przypadku pielgrzymek królewskich, zwłaszcza odwiedzin sanktuarium paulinów na Skalce — miejsca śmierci św. Stanisława i pokuty polskich władców. Tradycyjnie, a także zgodnie z zapisami piętnastowiecznego *ordo* pielgrzymka na Skalkę miała odbywać się w przeddzień koronacji²⁷. Na Skalkę pielgrzymowali przed koronacją wszyscy kolejni królowie polscy (począwszy od Aleksandra Jagiellończyka w 1501 r.). Pielgrzymki królewskie odbywały się także w piątki, co zawsze wiązało się ze złożeniem ofiary o charakterze pokutnym (zazwyczaj był to jeden floren, czasem więcej)²⁸.

Ofiara królewska składana w czasie mszy koronacyjnej (zarówno królów, jak i królowych), ze względu na rangę wydarzenia, była wyjątkowo szczodra, a sam akt ofiary zyskiwał szczególny wymiar symboliczny²⁹. Złoto, z uwagi na doskonałość materii i stojącą za nią symbolikę, stanowiło jeden z nieodłącznych elementów ceremonii koronacyjnej³⁰. Pojawiało się w jej trakcie w wielkiej obfitości, pod różnymi formami,

²⁷ Na ten temat Z. Dalewski, *Ceremoniał koronacyjny królów polskich w XV i początkach XVI wieku*, KH 102, 1995, 3–4, s. 45–49; idem, *Przeszłość zrytualizowana: tradycja królewskich koronacji*, w: *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 2, red. H. Manikowska, Warszawa 2018, s. 53–57; U. Borkowska, *Polskie pielgrzymki Jagiellonów*, w: *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Warszawa 1995, s. 199–201; W. Szymborski, *Pielgrzymki i kontakty dynastii Jagiellonów z sanktuarium paulinów na Skalce*, w: *Religijność. Wymiar prywatny i publiczny*, red. W. Szymborski, P. Nowakowski, Kraków 2007, s. 153–177.

²⁸ Zwłaszcza Z. Dalewski, *Ceremoniał koronacyjny królów polskich*, s. 55–56; U. Borkowska, *Polskie pielgrzymki Jagiellonów*, s. 199–200; W. Szymborski, op. cit., s. 170.

²⁹ Ogólnie na temat ofiar i jałmużn jagiellońskich U. Borkowska, *Królewskie miłosierdzie*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. D. Gawinowa i in., Warszawa 1991, s. 683–694.

³⁰ Na temat koronacji królów i królowych w dawnej Polsce zwłaszcza: S. Kutrzeba, *Ordo coronandi regis poloniae*, Kraków 1910; idem, *Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego*, PH 12, 1911, 1, 2, 3; M. Rożek, *Polskie koronacje i korony*, Kraków 1987; Z. Dalewski, *Ceremoniał koronacyjny królów polskich*, s. 37–60; idem, *Polski ceremoniał koronacyjny*, w: *Imagines potestatis. Insignia i znaki władzy w Królestwie Polskim i Zakonie Niemieckim (katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku 8 czerwca — 30 września 2007 roku)*, red. J. Trupinda, Malbork–Bydgoszcz 2007, s. 77–84; Z. Dalewski, *Przeszłość zrytualizowana*, s. 29–57; A. Gieysztor, *Spektakl i liturgia — polska koronacja królewska*, w: *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, red. B. Geremek, Wrocław 1978, s. 9–23 (przedruk w: A. Gieysztor, *Władza. Symbole i rytuały*, red. P. Mrozowski, P. Tyszka, P. Węcowski, Warszawa 2016, s. 29–47); U. Borkowska, *Dynastia Jagiellonów w Polsce*, Warszawa 2011, s. 229–235; A. Januszek-Sieradzka, *Oprawa liturgiczna koronacji królowych w Polsce w pierwszej połowie XVI stulecia w świetle ordines coronandi Barbary Zápolyi (1512) i Barbary Radziwiłłówny (1550)*, „*Tabularium Historiae*” 2, 2017, s. 121–142.

uświetniając celebrę³¹. Rytuał koronacji w Królestwie Polskim był ustalony. Składał się z sekwencji aktów, w których drobne zmiany (np. dotyczące roli królowej) były dopuszczalne i stosowane. Złożenie daru przez namaszczonego i koronowanego władcę stanowiło jeden z elementów celebrы, odbywający się tuż po rytuale koronacyjnym. Mniej lub bardziej szczegółowe informacje o owej *offerta* pieniężnej możemy znaleźć w niektórych *ordines*, ale częściej w samych opisach koronacji.

W *ordines coronandi* królów akt ofiary pieniężnej na ogół nie jest jednak wymieniany, mówią one niemal wyłącznie o ofiarowaniu chleba i wina³². Zapis o ofiarowaniu złota występuje, w różnej formie, w *ordines* koronacji królowych. Wczesnym tego przykładem jest *ordo*, którego sporządzenie łączy się z koronacją Elżbiety Rakuszaneki w 1454 r. Mowa tu o złożeniu chleba i wina oraz dodatkowej ofiary w postaci zdobionej srebrem i złotem *armilla* (stulę), który to fragment jest zaczerpnięty bezpośrednio z *ordo* królów czeskich³³. *Ordo* przygotowane (według formuły węgierskiej) na ślub Barbary Zápolyi z Zygmuntem Starym w 1512 r.³⁴ mówi natomiast o ofierze pieniężnej: „11. [– –] Następnie śpiewa się

³¹ Trwałymi pamiątkami po koronacjach królewskich są żetony koronacyjne o znaczeniu propagandowym i upamiętniającym, A. Smołucha-Sładkowska, *Żetony koronacyjne królów i królowych polskich i tło ideowe aktu ich rozrzucania*, w: *Ceremoniał koronacyjny w Rzeczypospolitej w dobie wolnych elekcji XVI–XVIII w. Praktyka, przekaz ideowy, upamiętnienie — Zamek Królewski w Warszawie — Muzeum. Studia i materiały*, Warszawa 2026 [w druku].

³² Zob. S. Kutrzeba, *Ordo coronandi*, IV. *Ordo coronandi regis Poloniae saeculi XVI. A. (Ex codicibus Parisiensibus et Krasinsciano)*, s. 55 („Quibus peractis proceditur deinde in missa usque ad offertorium, quo dicto rex a suis baronibus associatus vadit ad offertorium et deinde proceditur in missa daturque regi pax cum instrumento ad hoc ordinato”); IV. *Ordo coronandi regis Poloniae saeculi XVI. B. (Ex codice Krasinsciano)*, s. 64 („Inter offertorium panem et vinum in altare offert pacemque, ut dicitur, exosculat et sacrosanctum corpus divinum accipit”). Odpisy wszystkich dokumentów S. Kutrzeba, *Ordo coronandi*.

³³ Idem, *Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego*, s. 40; idem, *Ordo coronandi*, II. *Ordo coronandae reginae Poloniae saeculi XV (ex codice capituli Cracoviensis)*, s. 87: „Post offertorium vero barones vel magnates deducunt regem ante altare, coronam eius coram eo deferentes, rex autem debet offerre unum panem album et armillam argenteam plenam vino et aurum [*sic!*], prout regie dignitati videbitur expedire, et regina similiter, et in eundo et redeundo gladius nudus deferatur coram rege etc.”

³⁴ Na temat tego *Ordo* S. Kutrzeba, *Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego*, s. 44–47, zob. „Ordinatio. Caeremoniarum in Coronationibus Reginarum Poloniae Observandum”, *Corpus Iuris Polonici*, red. O. Balzer, t. 3: *Annos 1506–1522 continens*, Cracoviae 1906, nr 101. Jeszcze w 1646 r. koronacja królowej Ludwiki Marii Gonzagi odbyła się w zgodzie z tym *ordo*, zatwierdzonym przez króla Władysława IV.

ofiarowanie, po czym król i królowa [– –] idą ofiarować [– –] złota ile chcą [– –] lub sama królowa może ofiarować, jak król zechce [– –]”³⁵.

Informacje o składaniu ofiar pieniężnych znajdujemy też w kronikach. Opis koronacji królowej Barbary Radziwiłłówny z 1550 r. wzmiankuje: „W międzyczasie odśpiewano Credo. Królowa, poprzedzana przez baronów, podeszła do ołtarza i ofiarowała złoto według własnego uznania”³⁶. Dzięki odnotowaniu tego daru w rachunkach wiadomo dokładnie, jaka suma została złożona przez królową. Odpis z rachunków królewskich z 1550 r. („Wydatki Jego Królewskiej Mości na jałmużnę, oferty i inne pobożne uczynki, roku 1550”) sporządził Michał Baliński w 1856 r. Przytaczam tu wydatki z trzech kolejnych dni³⁷:

W niedzielę, 7 grudnia, w dniu koronacji Jej Królewskiej Mości Pani Barbary, na ofiarowanie około koronacji w złocie węgierskim 101 florenów na 52 grosze, mianowicie dlatego, że wielmożny Skarbnik Królewski zgubił jedną złotą monetę z sakiewki, której to z powodu gęstego tłumu nie można było odnaleźć, co daje florenów na 30 groszy 172, groszy 2 [– –]; W drugim dniu tygodnia, 8 grudnia, w święto Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, na jałmużnę flor. 10, na ofiarowanie flor. 1, co daje flor. 11. Trzeciego dnia tygodnia, 9 grudnia, w którym Jego Królewska Mość otrzymał homagium od posłów Wielce Oświeconego Księcia Prus, około odśpiewania Te Deum Laudamus, na ofiarowanie flor. 2³⁸.

Rachunki te potwierdzają, że już co najmniej w połowie XVI w. tradycyjną ofiarę władcy stanowił jeden floren. Taką monetę ofiarowała królowa Barbara w czasie mszy nazajutrz po koronacji, taka też została

³⁵ *Ibidem*, s. 211: „11. [– –] Et deinde canitur offertorium, quo dicto regina cum rege, a suis tantum associati, vadunt ad offerendum metropolitano in faldistorio ante medium altare de auro, quantum volunt [– –]”.

³⁶ *Modus coronationis Barbarae Reginae Poloniae anno Domini 1550*, w: S. Kutrzeba, *Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego*, s. 50: „Interea vero Credo cantatur. Offertorio coepto regina praecedentibus baronibus ivit ad altare et offert aurum pro arbitrio suo”.

³⁷ M. Baliński, *Studia historyczne*, Wilno 1856, s. 181–186.

³⁸ AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, Rachunki Królewskie, sygn. 156, k. 44–45. Odpis Balińskiego: „Die Dominica que fuit 7 decembris, in die coronationis Sacre Majestatis Reginalis D. Barbare, pro offertorio circa coronationem in auro ungaricali, floren. 101 per grossos 52, scilicet quia magnificus Regni Thesaurarius unum aureum e crumena amisit, qui propter frequentem multitudinem non potuit inveniri, facit per grossos 30, flor. 172 gr. 2 [– –]; Feria Secunda 8 Decembris in festo Conceptionis gloriosissime Virginis Marie, pro Elmeosina flor. 10, pro ofertorio fl. 1 facit flor. 11; Feria tertia 9 decembris, quo suscipiebat Sacra Majestas Regia oamgium a nunciis Illustrissimi Ducis Prussie, circa decantationem Te Deum Laudamus, pro offertorio flor. 2”. Tłumaczenie A. Smołuca-Sładkowska.

złożona, zapewne przez króla i królową, podczas mszy 9 grudnia. Kluczowa jest jednak informacja z samego dnia koronacji, niedzieli 7 grudnia. *Offerta* królowej Barbary wyniosła wówczas dokładnie sto florenów „in auro ungaricali”, czyli „w złocie węgierskim”, będącym wówczas najpopularniejszym złotem obiegowym na terenach Królestwa Polskiego. Suma przygotowana została przez skarbnika królewskiego Spytka Jordana (ze względu na opisany wyżej wypadek wydatek wyniósł o jeden floren więcej).

Informację o sumie 100 florenów złożonych w *offerta* przez królową Barbarę przywołały w swoich publikacjach Urszula Borkowska³⁹, a później także Agnieszka Januszek-Sieradzka⁴⁰. Obie badaczki, komentując ten zapis, zaznaczyły, że składanie przez królową daru 100 florenów na potrzeby krakowskiej kapituły katedralnej przy relikwiach św. Stanisława⁴¹ było „zwyczajem” (Borkowska)⁴² / „jagiellońską tradycją” (Januszek-Sieradzka)⁴³. 100 florenów stanowiło równocześnie najwyższą wartość jałmużny królewskiej, rozdzielanej corocznie w Wielki Piątek, jak wykazała Borkowska⁴⁴. Także trzecia żona Zygmunta Augusta, Katarzyna Habsburżanka, złożyła w czasie swojej koronacji w ofierze sto dukatów węgierskich (*in auro ungaricali fl. 100*), która to suma została odnotowana w rachunkach królewskich z 1553 r. — jak wskazuje Januszek-Sieradzka — właśnie jako „zwyczajowa” (*more solito*)⁴⁵.

Sto dukatów w postaci jednej monety pojawia się w źródłach po raz pierwszy w kontekście celebry koronacyjnej syna Zygmunta III, Władysława IV (1633–1648)⁴⁶, i to aż dwukrotnie. W czasie pogrzebu

³⁹ U. Borkowska, *Dynastia Jagiellonów w Polsce*, s. 253.

⁴⁰ A. Januszek-Sieradzka, op. cit., s. 139.

⁴¹ Miejsce koronacji królewskiej, mającej odbywać się przy konfesji św. Stanisława, określało piętnastowieczne *ordo* koronacyjne. Zmiana w tym zakresie zaszła w XVI w., kiedy już koronacji dokonywano przed ołtarzem głównym, podobnie w XVII w., Z. Dalewski, *Ceremoniał koronacyjny królów polskich*, s. 44–45; idem, *Przeszłość zrytualizowana*, s. 51–52.

⁴² U. Borkowska, *Dynastia Jagiellonów w Polsce*, s. 253.

⁴³ A. Januszek-Sieradzka, op. cit., s. 139.

⁴⁴ U. Borkowska, *Królewskie miłosierdzie*, s. 689.

⁴⁵ „Die dominico 30 iulii [1553] pro elemosina fl. 4 [–] Item pro offertorio circa coronationem foelicitatem SM Reginalis d. Catherinae in reginam Poloniae more solito in auro ungaricali fl. 100”, AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, Rachunki Królewskie, sygn. 170, k. 7. Serdecznie dziękuję Agnieszce Januszek-Sieradzkiej za wskazanie mi tej informacji źródłowej.

⁴⁶ Niestety opis koronacji Zygmunta III, autorstwa Aleksandra Gwagnina, wspomina wyłącznie o składaniu chleba i wina (A. Gwagnin, *Kronika Sarmacyey europejskiej w ktorey sie zamyka krolestwo polskie ze wszystkimi [–] prowincjami swemi...*, 1611, s. 236: „przy ofercie Król chleb y wino na oltarz kładzie”). Możemy przypuszczać, że król złożył także ofiarę pieniężną.

Zygmunta III, 4 lutego 1633 r., ofiary rzucane były na specjalne miednice. Władysław ofiarować miał wówczas arcybiskupowi „portugał, w którym sto czerwonych złotych było”⁴⁷. W „Akcie koronacji Króla Jmci Władysława IV roku 1633”, opisie mszy koronacyjnej mającej miejsce dwa dni później, 6 lutego, czytamy: „Potym JX. Arcybiskup z tronu do ołtarza poszedł, a zatym we mszy Ewangelią śpiewano. Po Patrem zszedł Król Jmć z tronu na ofiarę, gdzie od niego bryłę złota P. Podskarbi rzucił”⁴⁸. W akcie składania ofiary⁴⁹ królowi towarzyszył podskarbi Jan Mikołaj Daniłowicz (zm. 1650). Z opisu tego dowiadujemy się jedynie, że ofiara była znaczna, nie ma tu jednak mowy o konkretnej wartości. Stwierdzenie „bryła złota” pozwala jedynie domniemywać, że ofiara złożona została w „jednym kawałku” (jednej monecie). Przypuszczenie to potwierdza inne źródło, którego autor odnotowuje:

Na ofiarę Król Jmć w koronie, szeptum w prawej ręce, jabłko w lewej trzymając, szedł a biskupi dwaj⁵⁰ którzy go nie odstępowali, Kujawski i Poznański podle niego szli też Marszałkowie dopiero podnieśli laski przyszedłszy przed ołtarz wielki Jmć Książd Arcybiskup na stołku siedział a Król Jmć przed nim uklęknął i w rękę pocałował Książd Arcybiskupa a on go do siebie przycisnął, dał mu na ofiarę⁵¹ portugał co w nim sto czerwonych złotych i znowu wrócił się król na swe miejsce⁵².

Tak samo była opisana ofiara złożona w czasie mszy koronacyjnej przez następcę Władysława, Jana Kazimierza (1648–1668). Z opisu

⁴⁷ Zob. J. Żukowski, *Żądza chwały*, s. 414, przyp. 10.

⁴⁸ „Akt koronacji Króla Jmci Władysława IV roku 1633”, w: *Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawniej Polski, diaryusze, relacje, pamiętniki i.t.p. służyć mogące do objaśnienia dziejów krajowych tudzież listy historyczne do panowania królów Jana Kazimierza i Michała Korybuta oraz listy Jana Sobieskiego marszałka i hetmana wielkiego koronnego*, t. 1, red. A. Grabowski, Kraków 1845, s. 71–72.

⁴⁹ Warto zaznaczyć, że to zawsze podskarbi królewski odpowiedzialny był także za akt rozrzucania żetonów koronacyjnych, A. Smołucha-Sładkowska, *Żetony koronacyjne królów i królowych polskich*.

⁵⁰ Maciej Łubieński i Adam Nowodworski, W. Kaczorowski, *Wolna elekcja viritim i koronacja Władysława IV Wazy*, w: *Świat polskich Wazów. Eseje*, red. Z. Hundert, J. Żukowski, Warszawa 2019, s. 235.

⁵¹ Opis ten nie wspomina o roli podskarbiego, ale jego osoba mogła zostać pominięta.

⁵² *Acta interregni po śmierci króla JeMości Zygmunta Trzeciego y Diariusz, aktu y seymu Coronacyi Władysława IIII w domu JeMości Pana Sobieskiego kracyczego koronnego pisany y przez JeMości samego accurate trutinowane Anno Domini 1632 ultima die aprilis*, AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, rkps 303, s. 915 (opis koronacji na s. 907–915). Pragnę podziękować anonimowemu recenzentowi artykułu za zwrócenie uwagi na to cenne źródło. W. Kaczorowski, op. cit., s. 235.

koronacji z 1649 r. dowiadujemy się, że przed podniesieniem król zszedł z tronu i udał się na ofiarę, w czasie której „portugał we sto ungarorum, który mu JMP podskarbi koronny podał, ofiarował”⁵³.

W przypadku wszystkich tych opisów możemy mieć pewność, że ofiara złożona została w jednej monecie i że była to moneta o wartości 100 dukatów (= stu czerwonych / stu węgierskich; dukaty polskie odpowiadały wadze dukatom węgierskim). Sama moneta określona została za każdym razem mianem portugała. Termin ten pochodzi od wybijańcych od XVI w. w Portugalii dużych, dziesięciodukatowych monet (waga: 35 g)⁵⁴. Z czasem jednak zaczęto tak nazywać każdą dużą złotą monetę, donatywę lub medal. Określenie „portugał we sto ungarorum” oznacza więc bez wątplenia „dużą monetę studukatową”. Warto dodać, że tak właśnie opisana została bita stemplami studukatówki moneta o wadze 90 dukatów w inwentarzu monet i medali z kolekcji Krzysztofa Radziwiłła: „Nummus Aureus ingens Sigismundi III. D.G. Regis Poloniae magni Duc. Litt. etc. A°. 1621. cusus, continet [sub se] 90 aureos Ungaricales”⁵⁵. Natomiast w inwentarzu skarbcza klasztoru jasnogórskiego z 1685 r. odbitka siedemdziesięciodukatowa opisana została jako „Portugał od Je’Mci’Pana terażniejszego Wojewody Kaliskiego z Domu Leszczyńskiego Valoris 70 Aureorum”⁵⁶.

To studukatówka bez wątplenia złożona została w ofierze w czasie mszy koronacyjnej królowej Cecylii Renaty w 1637 r.⁵⁷ Obecny na niej nuncjusz apostolski Mario Filonardi (1594–1644) zanotował, że podczas

⁵³ S. Ochman, op. cit., s. 154, za: „Diariusz Seimu Coronationis K.J.M. A. 1649”, Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, rkps Steinwehr II F 37, vol. 3, k. 339v.

⁵⁴ F. von Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin–Boston 1970 (reprint 1, 1930), s. 526–527. Na temat wag złotych monet i medali oraz ich znaczenia A. Smołucha-Sładkowska, *Na wagę złota*.

⁵⁵ *Inwentarz szkatuły Książęcia Jego Mości Pana Krzysztofa Radziwiłła z monetą starą zaczęty dn. 14 kwietnia 1631*, w: E. Raczyński, *Gabinet medalów polskich*, t. 1, Berlin 1845 (wyd. 2), s. LXIII; M. Stahr, op. cit., s. 82. W czasie konferencji „Numizmatyka w archiwaliach” (zob. przyp. 17) na ten fakt zwrócił uwagę Bartosz Awianowicz, znający zapis właśnie z rękopisu inwentarza w Bayerische Staatsbibliothek w Monachium (Cod. slav. 2). Co interesujące, na f. 39 tego rękopisu, w spisie „złotej monety” przechowywanej na „szufladzie dwudziestej”, znajduje się drugi wpis odnotowujący tę monetę, jednak bez podanej wartości (pozostawiono tu puste miejsce).

⁵⁶ Mowa tu o wotum złożonym przez Rafała Andrzeja Leszczyńskiego (1650–1703), ojca późniejszego króla, Stanisława, S. Życiński, *Portugały w inwentarzu skarbcza na Jasnej Górze z 1685 r.*, „Biuletyn Numizmatyczny” 1984, 3–4, s. 59.

⁵⁷ A. Falniowska-Gradowska, *Wjazd, koronacja, wesele Najjaśniejszej Królowej Jej Mości Cecylii Renaty w Warszawie roku 1637*, Warszawa 1991, s. 91; J. Żukowski, *Święto sławy. Ingres koronacyjny Cecylii Renaty w 1637 roku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 75, 2013, 2, s. 233–293.

ofiary król złożył „złotą monetę”, a królowa — „sztukę złota [wartości] 100 węgierskich [dukatów] wybitą za Zygmunta III”⁵⁸. O monecie z wizerunkiem Zygmunta III wspomina też Jan Wojciech Janicki w opisie koronacji Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669–1673) z 1669 r., wydanym w drukarni Krzysztofa Schedla w Krakowie i rozpowszechnianym w 1670 r. (tekst częściowo zmodernizowany): „Prymas [–] do Ołtarza powróciwszy, Mszę S. aż do Offertorium continue. Podczas tego Król JMśc idzie do Ołtarza, y znaczną sztukę złota, Królewską Zygmunta Trzeciego twarzą ozdobioną, na podaną kładzie patynę, zprędkim na Maiestat powrotem, y tam aż do komuniey S. zostawaniem”⁵⁹. W tym wypadku wartość monety nie została jednoznacznie określona, jednak w kontekście wcześniejszych informacji trudno żywić wątpliwości, że i tu mamy do czynienia ze studukatówką Zygmunta III.

*

Jakie znaczenie w czasie kolejnych koronacji miało eksponowanie osoby poprzednika? Zarówno Władysław IV, jak i jego brat Jan Kazimierz mogli aktem tym (który nie uszedł przecież uwadze kronikarzy) wskazać na ciągłość dynastyczną na tronie królewskim⁶⁰ i podkreślić własną legitymację władzy, posługując się wizerunkiem ojca; także Cecylia Renata informowała tym aktem o własnym wejściu w rodzinę królewską. Akt złożenia ofiary był jedną z pierwszych czynności, którą wykonywał król

⁵⁸ „Andorno dopo insieme all’offertorio, il Re offerse una moneta d’oro coperta, la Regina una pezza d’oro di 100 ungari delle battute da Sigismondo Terzo”, za: *Acta Nuntiaturae Polonae*, t. 25: *Marius Filonardi (1635–1643)*, vol. 2: 1 XI 1636 — 31 X 1637, red. T. Chynczewska-Hennel, Kraków, 2006, N. 256 („Avviso” ab secretario Marii Filonardi ad card. Franciscum Barberini, 19 IX 1637, za: BAV, Barb. Lat. 6598 f. 36r–37r), s. 282. Na temat nuncjatury Filonardiego zob. T. Chynczewska-Hennel, *Nuncjusz i król. Nuncjatura Maria Filonardiego w Rzeczypospolitej 1636–1643*, Warszawa 2006.

⁵⁹ J.W. Janicki, *Akt Koronaty [–] Michała Z Bozey Łaski Krola Polskiego [–] Opisany*, Kraków 1670.

⁶⁰ Wskazywanie na ciągłość władzy (a tym samym podkreślanie własnej legitymacji) było oczywistym zabiegiem propagandowym, nie tylko wyrażającym się poprzez solenny pogrzeb poprzedniego króla, ale także obecnym w sferze ikonografii. Na przykład w czasie koronacji Zygmunta III Wazy, szczególnie zabiegającego o podkreślenie swojego rodowodu jagiellońskiego (patrz także *Orzeł* Tomasza Tretera [*Imagines potestatis*, kat. III.2.3]), na temporalnych łukach triumfalnych chronologicznie odmalowane zostały wizerunki wszystkich jego poprzedników na tronie polskim „asz do ostatniego Jagiełła” („Akta za Zygmunta III. 1586–1626”, BC, 350 IV rkps, f. 595–596); przed koronacją Władysława IV król witany był przez całe grono przebranych poprzedników, począwszy od Lecha (J. Żukowski, *Żądza chwały*, s. 130–131); entrate Jana Sobieskiego uświetniał łuk triumfalny z wizerunkiem Bolesława Chrobrego (M. Rożek, *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Kraków 1976, s. 119) itd.

niemal tuż po zakończeniu rytuału koronacyjnego⁶¹. Odziany w szaty królewskie, po namaszczeniu i przyjęciu regaliów, nie wracał już na swoje dotychczasowe miejsce, które zajmował wcześniej w katedrze — krzesło (*sedia*), lecz schodził z Majestatu (tronu) już jako namaszczony król. Król był wtedy szczególnie bacznie obserwowany, a sam akt ofiarowania stanowił symboliczny wyraz jego roli w relacji z Kościołem.

Znacznie mniej oczywisty jest *casus* Wiśniowieckiego. Złożył on w czasie ofiarowania złotą monetę z wizerunkiem poprzednika, z którym nie łączyły go związki rodzinne. Wydaje się więc, że król Michał nawiązał tym aktem do istniejącej już tradycji — składania w darze zarówno stu florenów (tradycja jagiellońska), jak i monety studukatowej Zygmunta III (tradycja wazowska). Złożenie ofiary tej samej wartości przez kolejnych koronowanych wpisywało się w ustaloną tradycję w obrębie rytuału i wskazywało na jego ciągłość. Staje się to tym bardziej oczywiste, gdy weźmie się pod uwagę, że wartość nabywcza 100 dukatów w XVII w. była już znacząco niższa niż w poprzednim wieku.

W przypadku użycia monety Zygmunta III w czasie koronacji Michała Korybuta Wiśniowieckiego warto jeszcze zastanowić się nad kwestią chronologii. Mamy bowiem do czynienia z monetą, do której stemple powstały prawie 50 lat wcześniej. Można więc zadać pytanie — czy użyto egzemplarza z 1621 r. (być może monety z zasobów rodziny Wiśniowieckich?), czy też wybito w tym celu nową sztukę starymi stemplami? Wydaje się, że obie wersje są prawdopodobne. Równocześnie fakt, że moneta Zygmunta III o wadze 90 dukatów pojawia się w inwentarzu Radziwiłła z 1631 r. zaświadcza, że jej egzemplarze szybko znalazły się w prywatnych rękach (w tym konkretnym przypadku równo dekadę później). Potwierdza to pośrednio bardzo prawdopodobną funkcję nagrodową, którą pełnić musiała ta wyjątkowa moneta, bita przecież w różnych kruszczach i o różnych wagach — co jest cechą charakterystyczną dla monet i medali nagrodowych. Różnorodność tę tym bardziej warto podkreślić, gdyż funkcja użytkowania studukatówki w czasie mszy koronacyjnej, którą tu opisuję, po pierwsze, dotyczy wyłącznie monet złotych o wadze 100 dukatów (tylko takie pozostawały w zgodzie z tradycyjną wartością ofiary królewskiej), a po drugie, nie mogła być podstawowa dla tej monety, która najpewniej przede wszystkim stanowiła środek płatniczy w dużych transakcjach, miała rolę tezauryzacyjną i była składana jako wota.

⁶¹ Po złożeniu ofiary następowały ucałowanie pacyfikału (na ten temat M. Derwich, *Pacyfikał koronacyjny królów polskich*, KH 98, 1991, 4, s. 3–20), podniesienie, a następnie komunია.

Na zakończenie warto dodać, że źródła wzmiankujące ofiary składane w czasie późniejszych koronacji nie są już tak informatywne. Wiadomo, że Jan III Sobieski z Marysieńką złożyli ofiarę, nie dotarłam jednak do źródła, które by ją szczegółowo opisywało⁶². August II podczas swojej koronacji w 1697 r. „ofiarował bryłę złota” (*obtulit Massam auri* — czy również studukatówkę?)⁶³. Co się tyczy koronacji Leszczyńskich w 1705 r., to wiadomo wyłącznie, że para królewska złożyła przed ołtarzem złoto umieszczone w zielonych woreczkach⁶⁴. August III z Marią Józefą (koronowaną w czasie tej samej ceremonii) w 1734 r. dali każde z osobna „po jednej kiesie złotogłownej pełnej czerwonych złotych”⁶⁵. Złota w ofierze nie składał już Stanisław August Poniatowski, bowiem bardzo szczegółowo przygotowane *ordo* wspomina w tym miejscu wyłącznie o złożonych przez króla chlebie i winie⁶⁶. Z powyższego wynika, że studukatówka jako moneta ofiarowywana w czasie koronacji przestała służyć najpóźniej na początku XVIII w.

A Royal Offering. On the Hitherto Unknown Function of Zygmunt III Vasa's Hundred-Ducat Coin

The 100-ducat coin of Zygmunt III Vasa was minted in 1621 at the Bydgoszcz Mint, with dies produced by renowned seventeenth-century medallist Samuel Ammon (1591–1622). This article explores one of the coin's primary ceremonial functions, as described by historical sources. In the seventeenth century, Polish monarchs used the 100-ducat coin as a ritual offering during coronation masses. This act continued a tradition of the Jagiellonian dynasty, in which 100 florins were presented at major ceremonies. During the mass, the king — and typically the royal treasurer acting on his behalf — offered a coin such as a florin (equal in value to a ducat) or a larger sum, at the monarch's discretion. The act of offering was noted and recorded by chroniclers as witnesses to the events and was also, albeit rarely, mentioned in *ordines coronandi*. The article examines a previously unknown tradition within the coronation ceremonies of Polish kings and queens, and demonstrates its long history.

⁶² O składaniu ofiary wspomina druk: *Ausführliche Relation von der Krönung der Könighen Majestäten am 2. Februar 1676 in Krakau*, wyd. Sz. Reiniger.

⁶³ *Relatia wiazdv solennego do Krakowa y zamku, ziak [!] naywiększą magnificentią y pompą nאיםnieysaego [!] y niezyciezonego Krola Iegomosci Polskiego etc. etc. xiążęcia elektora saskiego etc. etc. odprawionego die 12 Septembris y consequenter praeliminaria actus coronationis opisane.*

⁶⁴ J. Pietrzak, *Ceremoniał koronacyjny i jego znaczenie dla pozycji polskich królowych w XVII i XVIII wieku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 17, 2020, 3, s. 184.

⁶⁵ M. Rożek, *Ostatnia koronacja w Krakowie i jej artystyczna oprawa*, „Rocznik Krakowski” 44, 1973, s. 108.

⁶⁶ Zob. odpis: S. Kutrzeba, *Ordo coronandi*, V, s. 78.

Bibliografia

Edycje źródlowe

- Acta Nuntiaturae Polonae*, t. 25: *Marius Filonardi (1635–1643)*, vol. 2: 1 XI 1636 — 31 X 1637, red. Teresa Chynczewska-Hennel, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2006.
- Aleksander Gwagnin [Alessandro Guagnini], *Kronika Sarmacyey Europejskiej: W Kto-rey Sie Zamyka krolestwo Polskie [– –] tudziez też Wielkie Xięstwo Lithew., Ruskie, Pruskie, Zmudzkie, Inflantskie, Moskiewskie y część Tatarow Przez Alexandra Gwa-gnina [– –] Pierwey Roku 1578 po Lacinie wydana ; A teraz zas z przyczynieniem tych Krolow, ktorych w Lacińskiej niemaß, Tudziez krolestw [– –] Przez tegoż Authora [– –] Rozdziałami na X Ksiąg krociuchno zebrana, A przez Marcina Paszkowskiego za staraniem Authorowym z Lacińskiego na Polskie przelożona*, Drukarnia Mikołaja Loba, Kraków 1611.
- Ausführliche Relation von der Krönung der Königlichen Majestäten am 2. Februar 1676 in Krakau*, wyd. Szymon Reiniger.
- Beletho Joanne, *Rationale Divinorum Officiorum*, w: Guillaume Durand, *Rationale Divi-norum Officiorum*, Josephum Dura bibliopolam, Neapoli 1859.
- Corpus Iuris Polonici*, red. Oswald Balzer, t. 3 (*Annos 1506–1522 continens*), sumptibus Academiae Litterarum, Cracoviae 1906.
- Durand Guillaume, *Rationale Divinorum Officiorum*, Josephum Dura bibliopolam, Neapoli 1859.
- I due soggiorni del card. E. Caetani a Varsavia (1596–1597)*, red. Jan Władysław Woś, Centro d'Incontro della Certosa di Firenze, Firenze 1982.
- Itinerario in Polonia del 1596 di Giovanni Mucante cerimoniere pontificio*, red. Jan Władysław Woś, Il Centro di Ricerca, Roma 1981.
- Janicki Jan Wojciech, *Akt Koronatiey [– –] Michała Z Bozey Łaski Krola Polskiego [– –] Opisany*, wyd. Drukarnia u dziedziców Krzysztofa Schedla, Kraków 1670.
- Kutrzeba Stanisław, *Ordo coronandi regis poloniae*, nakł. Akademii Umiejętności, Dru-karnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1910.
- Ojczyste spominki w pismach do dziejów dawnéj Polski, diaryusze, relacye, pamiętniki i.t.p. służyć mogące do objaśnienia dziejów krajowych tudziez listy historyczne do panowania królów Jana Kazimiérza i Michała Korybuta oraz listy Jana Sobieskiego marszałka i het-mana wielkiego koronnego*, t. 1, red. Ambroży Grabowski, nakł. Józefa Cypcera, Drukarnia Uniwersytecka, Kraków 1845.
- Relatia wiazdvw solennego do Krakowa y zamku, ziak [!] naywiększą magnificentią y pompą naiaśnieysaego [!] y niezyciezonego Krola legomosci Polskiego etc. etc. xiążęcia elektora saskiego etc. etc. odprawionego die 12 Septembris y consequenter praeliminaria actus coronationis opisane*.
- Wjazd, koronacja, wesele Najjaśniejszej Królowej Jej Mości Cecylii Renaty w Warszawie roku 1637*, oprac. Alicja Falniowska-Gradowska, Zamek Królewski, Warszawa 1991.

Opracowania

- Baliński Michał, *Studia historyczne*, nakł. Józefa Zawadzkiego, Wilno 1856.
- Borkowska Urszula, *Dynastia Jagiellonów w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Borkowska Urszula, *Królewskie miłosierdzie*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gięsztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. Danuta Gawinowa, Sławomir Gawlas, Maria Koczerska, Stefan K. Kuczyński, Edward Potkowski, Andrzej Rottermund, Jan Tyszkiewicz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1991, s. 683–694.
- Borkowska Urszula, *Polskie pielgrzymki Jagiellonów*, w: *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, red. Halina Manikowska, Hanna Zaremska, Instytut Historii PAN, Warszawa 1995, s. 185–203.
- Chodyński Antoni Romuald, *Artystyczna spuścizna po medalierze gdańskim Samuelu Ammonie (Ammanie) 1591–1622*, „Biuletyn Historii Sztuki” 41, 1979, 2, s. 187–193.
- Chynczewska-Hennel Teresa, *Nuncjusz i król. Nuncjatura Maria Filonardiego w Rzeczypospolitej 1636–1643*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2006.
- Dalewski Zbigniew, *Ceremoniał koronacyjny królów polskich w XV i początkach XVI wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 102, 1995, 3–4, s. 37–60.
- Dalewski Zbigniew, *Polski ceremoniał koronacyjny*, w: *Imagines potestatis. Insignia i znaki władzy w Królestwie Polskim i Zakonie Niemieckim (katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku 8 czerwca – 30 września 2007 roku)*, red. Janusz Trupinda, Muzeum Zamkowe, Bydgoski Dom Wydawniczy Margrafesen, Malbork–Bydgoszcz 2007, s. 77–84.
- Dalewski Zbigniew, *Przeszłość zrytualizowana: tradycja królewskich koronacji*, w: *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 2, red. Halina Manikowska, Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2018, s. 29–57.
- Derwich Marek, *Pacyfikał koronacyjny królów polskich*, „Kwartalnik Historyczny” 98, 1991, 4, s. 3–20.
- Dutkowski Jarosław, *Złoto czasów dynastii Wazów*, t. 1, Stowarzyszenie Numizmatyków Profesjonalnych, Gdańsk 2015.
- Gięsztor Aleksander, *Spektakl i liturgia – polska koronacja królewska*, w: *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, red. Bronisław Geremek, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978, s. 9–23.
- Gięsztor Aleksander, *Władza. Symbole i rytuały*, red. Przemysław Mrozowski, Paweł Tyszcza, Piotr Węcowski, Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum, Warszawa 2016.
- Gumowski Marian, *Medale Zygmunta III*, Drukarnia Narodowa w Krakowie, Kraków 1924.
- Gumowski Marian, *Samuel Ammon – medalier gdański XVII w.*, „Studia Pomorskie” 2, 1957, s. 230–279.
- Gumowski Marian, *Studia nad gdańską sztuką medalierską XVII w.*, Towarzystwo Numizmatyczne w Krakowie, Kraków 1925.
- Januszek-Sieradzka Agnieszka, *Oprawa liturgiczna koronacji królowych w Polsce w pierwszej połowie XVI stulecia w świetle ordines coronandi Barbary Zápołyi (1512) i Barbary Radziwiłłówny (1550)*, „Tabularium Historiae” 2, 2017, s. 121–142.

- Jasek Dariusz, *Studukatówka bydgoska 1621 Zygmunta III Wazy*, Knight Press, Warszawa 2018 (wyd. 1), Kraków 2021 (wyd. 2).
- Jasek Dariusz, *Złote, srebrne, pełnej wagi oraz frakcje. Jak wyglądała emisja monet stemplami studukatówki?*, „Numizmatyk Krakowski” 2021, 4 (388), s. 11–17.
- Kaczorowski Włodzimierz, *Wolna elekcja wiritim i koronacja Władysława IV Wazy*, w: *Świat polskich Wazów. Eseje*, red. Zbigniew Hundert, Jacek Żukowski, Zamek Królewski w Warszawie, Arx Regia, Warszawa 2019, s. 221–239.
- Kutrzeba Stanisław, *Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego*, „Przegląd Historyczny” 12, 1911, 1, 2, 3.
- Nalewajek Agnieszka, *Praktyki religijne króla Jana Olbrachta w świetle rachunków nadwornych*, „Saeculum Christianum” 27, 2020, 1, s. 83–95.
- Ochman Stefania, *Koronacja Jana Kazimierza w roku 1649*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 28, 1983, s. 135–159.
- Pietrzak Jarosław, *Ceremoniał koronacyjny i jego znaczenie dla pozycji polskich królowych w XVII i XVIII wieku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 17, 2020, 3, s. 155–205.
- Reyman Janusz, *Donatywy polskie*, w: *VI Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli. Złota moneta w Polsce, 17-18 listopada 1977*, Muzeum Regionalne i Towarzystwo Przyjaciół Muzeum w Nowej Soli, Nowa Sól 1980, s. 45–49.
- Rożek Michał, *Ostatnia koronacja w Krakowie i jej artystyczna oprawa*, „Rocznik Krakowski” 44, 1973, s. 97–112.
- Rożek Michał, *Polskie koronacje i korony*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1987.
- Rożek Michał, *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1976.
- Schrötter Friedrich von, *Wörterbuch der Münzkunde*, Walter de Gruyter & Co., Berlin–Boston 1970 (reprint 1, 1930).
- Siarczyński Franciszek, *Obraz wieku panowania Zygmunta III króla polskiego i szwedzkiego, czyli obraz stanu, narodu i kraju*, t. 2, N. Kamieński i Spółka, Poznań 1858.
- Smołucha Janusz, *Legacja kardynała Enrica Caetaniego do Rzeczypospolitej w latach 1596–1597 w świetle instrukcji generalnych z czasów pontyfikatu papieża Klemensa VIII*, w: *Sztuka roztropności. Dyplomacja Stolicy Apostolskiej wobec Rzeczypospolitej, Europy i świata w epoce nowożytnej i XX wieku. Zbiór studiów*, red. Krzysztof Ożóg, Ryszard Skowron, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2020, s. 91–105.
- Smołucha Janusz, *Rola podarunków i nagród w misji dyplomatycznej kardynała Enrica Caetaniego do Królestwa Polskiego w latach 1596–1597*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum” 31, 2025, 1, s. 213–228.
- Smołucha-Sładkowska Agnieszka, *Na wagę złota. Wagi polskich złotych medali i żetonów w XVI i XVII wieku*, w: *Nie wszystko złoto... Materiały z konferencji popularyzatorskiej NBP*, red. Dariusz Jasek, Dorota Malarczyk, Knight Press, Kraków 2024, s. 145–182.
- Smołucha-Sładkowska Agnieszka, *Żetony koronacyjne królów i królowych polskich i tło ideowe aktu ich rozrzucania*, w: *Ceremoniał koronacyjny w Rzeczypospolitej w dobie wolnych elekcji XVI–XVIII w. Praktyka, przekaz ideowy, upamiętnienie* — Zamek Królewski w Warszawie — Muzeum. *Studia i materiały*, Zamek Królewski w Warszawie — Muzeum, Warszawa 2026 [w druku].
- Stahr Maria, *Medale Wazów w Polsce 1587–1668*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1990.

- Stecki Konstanty, *Donatywy polskie*, „Biuletyn Numizmatyczny” 1970, 5–6 (53–54), s. 81–86.
- Strzałkowski Jacek, *Unikalna odbitka w srebrze najpiękniejszego polskiego „numizmata” z 1614 r. i nowe spojrzenie na donatywy*, „Gdańskie Zeszyty Numizmatyczne” 1999, 41, s. 3–16.
- Szyborski Wiktor, *Pielgrzymki i kontakty dynastii Jagiellonów z sanktuarium paulinów na Skalce*, w: *Religijność. Wymiar prywatny i publiczny*, red. Wiktor Szyborski, Paweł Nowakowski, Księgarnia Akademicka, Kraków 2007, s. 153–177.
- Tylicki Jacek, *O historii sztuki i numizmatyce, czyli kto projektował niektóre donatywy gdańskie Zygmunta III*, „Biuletyn Numizmatyczny” 353, 2009, 1, s. 27–38.
- Żukowski Jacek, *Święto sławy. Ingres koronacyjny Cecylii Renaty w 1637 roku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 75, 2013, 2, s. 233–293.
- Żukowski Jacek, *Żądza chwały. Władysław IV Waza w ikonografii performatywnej*, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa 2018.
- Życiński Stanisław, *Portugały w inwentarzu skarbcza na Jasnej Górze z 1685 r.*, „Biuletyn Numizmatyczny” 1984, 3–4, s. 59.

Biogram: Agnieszka Smołucha-Sładkowska, dr historii sztuki, kustoszka w Gabinecie Numizmatycznym Muzeum Narodowego w Krakowie. Specjalizuje się w historii medalierstwa europejskiego od XV w. po współczesność; kontakt: asladkowska@mnk.pl.

Author: Agnieszka Smołucha-Sładkowska, PhD in Art History, curator at the Numismatic Department of the National Museum in Kraków. She specialises in the history of European medal-making from the fifteenth century to the present day; contact: asladkowska@mnk.pl.